

มิติวัฒนธรรมในขบวนการ เคลื่อนไหวทางสังคม¹

Cultural Dimensions
of the Thai Social movements

นลินี ตันฐานนิตย์
Nalinee Tantuvanit

บทคัดย่อ

บทความนี้วิเคราะห์การนำประเด็นทางวัฒนธรรมมาใช้ในการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม 9 ขบวนการ เพื่อตอบคำถามหลัก 3 ประการคือ 1. เหตุใดการต่อสู้ทางวัฒนธรรมจึงปรากฏตัวขึ้นอย่างเด่นชัดในทศวรรษ 2540 2. กระบวนการที่กลุ่มเคลื่อนไหวใช้ในการสร้างและขยายสนามวัฒนธรรม และ 3. ความสามารถในการใช้มิติวัฒนธรรมสร้างอำนาจนำทางการพัฒนาและทางเศรษฐกิจ

การศึกษาพบว่า 1. เงื่อนไขที่ทำให้การต่อสู้ทางวัฒนธรรมปรากฏตัวขึ้นคือ 1.1) คนท้องถิ่นซึ่งได้รับผลกระทบจากนโยบายรัฐมีทุนทางวัฒนธรรมที่เข้มแข็งในขณะทุนทางเศรษฐกิจอยู่ในอำนาจของรัฐและทุน 1.2) การเกิดขึ้นของพันธมิตรชนชั้นกลาง เช่น นักวิชาการ สื่อ องค์กรพัฒนาเอกชน สากลและท้องถิ่น 1.3) การขยายตัวของวาทกรรมสากลที่ว่าด้วย สิทธิ ท้องถิ่น และความหลากหลายทางวัฒนธรรม และ

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง “วาทกรรมวัฒนธรรม” ภายใต้ “โครงการประเมินและสังเคราะห์สถานภาพองค์ความรู้การวิจัยวัฒนธรรมในประเทศไทย” ซึ่งมี ศ.ดร.อานันท์ กาญจนพันธ์ เป็นหัวหน้าโครงการ ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ

ก้าดังใจ 1

บันไดปลาโจน

www.thaioctober.com

1.4) พัฒนาการด้านเทคโนโลยีการสื่อสาร 2. กระบวนการสร้างและขยายสนามวัฒนธรรมที่สำคัญคือ การสร้างและรักษาพันธมิตรที่เป็นคนชั้นกลาง และการสร้างพันธมิตรในขบวนการเคลื่อนไหวด้วยตนเอง 3. ความสามารถในการสร้างอำนาจของขบวนการเคลื่อนไหวขึ้นกับเงื่อนไขที่สัมพันธ์กัน 3 ประการคือ 3.1) การใช้ประเด็นที่เป็นที่สนใจของสาธารณะควบคู่ไปกับประเด็นวัฒนธรรม 3.2) ความสามารถในการช่วงชิงนำเสนอประเด็นวัฒนธรรมก่อนที่รัฐจะดำเนินการโครงการ และ 3.3) ความสามารถในการใช้และสร้างสื่อที่มีประสิทธิภาพ

Abstract

This paper examines changes in processes, content, and forms of social movements in Thailand within the past ten years.

It identifies four conditions that shade light on the cultural aspects of social movements. The first is richness of cultural capital at the local level. While the political and economic fields are both dominated by the state and capitalists, cultural field is the space where local people have an advantage. The second is the cooperation of alliances that have technical, academic, and social capital (networks). These alliances include academics from several fields as well as the mass media and international NGOs. The third condition is the dissemination of international discourse on community rights, multiculturalism, localism, good governance. The fourth is globalization of information, which allows more people to gain access to information. An example is the existence of websites, which enable the movements to disseminate their information, call for support, develop collective conscience, and even organize rallies across time and space.

The conditions mentioned above, to a certain level, enable the movements to carry on a battle in the social and academic fields. The most significant part is the expansion of urban, middle-class alliances/networks. However, the cultural aspects laid out by the movements may, at present, be incapable of standing up to political and economic power.

บทนำ

ปรากฏการณ์บางอย่างเกิดขึ้นในสังคมไทยในช่วงปี พ.ศ. 2542-2549

- ชาวบ้านจำนวนเป็นพัน ๆ คน ตั้ง “หมู่บ้าน” อยู่หน้าท่าเหี้ยมรัฐบาล ชูป้ายแสดงความต้องการที่จะรักษาผืนน้ำ และวิถีชีวิตชุมชน คนหาปลาแม่น้ำมูล จ.อุบลราชธานี ชีวิตคนหาปลาเผยแพร่ผ่าน VCD เรื่อง “Rebel with a Real Cause” ในภาคภาษาอังกฤษ และเรื่อง “เมื่อคนหาปลาเป็นขบถ” ในภาคภาษาไทย นอกจากนี้ยังมี CD บทเพลงแห่งชีวิตคนล้ามนชายในราคาถูกและระบุ website ตลอดจนหมายเลขโทรศัพท์มือถือที่จะติดต่อได้ไว้ด้วย
- นิทรรศการชุมชนศิลปะและการเปิดบ้านโบราณอายุ 200 ปี เพื่อรณรงค์ให้คนอยู่กับคลองที่ชุมชนป้อมมหากาฬ กรุงเทพฯ ภาพยนตร์สั้นเรื่อง “BE-hide The Wall” มีคำบรรยายภาษาอังกฤษ สะท้อนภาพชีวิตผู้คนหลังกำแพงป้อมมหากาฬ
- งานเลี้ยงน้ำชาและการจัดเวทีพูดคุยถึงวิถีชีวิตประมงพื้นบ้านซึ่งกำลังสูญเสียบเพราะประมงพาณิชย์ ที่ จ.ปัตตานี
- มหาวิทยาลัยชาวบ้าน ลิเกฮูลู และมัสยิดซาฟารี ที่ลานหอยเสียบ คัดค้านการสร้างท่อก๊าซไทยมาเลย์ ที่ จ.สงขลา
- การสร้างชุมชนให้เป็นแหล่งเรียนรู้อัฒริธรรมชาติ และแสดงถึงวิถีชีวิตชาวประมง เพื่อต่อต้านการสร้างโรงไฟฟ้าที่ จ.ประจวบคีรีขันธ์ เรื่องราวของวิถีชีวิตท้องถิ่นเหล่านี้สามารถ download ได้จาก website การท่องเที่ยว
- นิทรรศการ นิเวศวัฒนธรรม และหนังสือภาพสวยงามคล้ายหนังสือท่องเที่ยว ชื่อว่า “เดือนเต็มดวงที่ดอยหลวงเชียงดาว” ต่อต้านโครงการสร้างกระเช้าไฟฟ้าที่ จ.เชียงใหม่ ผู้ดำเนินการ และ จัดพิมพ์ประกอบด้วย นักเขียน นักวิชาการ นักถ่ายภาพ นักธุรกิจ และ พระสงฆ์

สิ่งที่เกิดขึ้นเหล่านี้เป็นตัวอย่างของเสียงต่อต้านของผู้คนในพื้นที่ที่มี หรือจะมีโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่ริเริ่มโดยภาครัฐ เป็นเสียงที่บ่งบอกถึงผลกระทบและความห่วงใยต่อผลที่อาจเกิดขึ้นของโครงการพัฒนา ประเด็นหลักที่การต่อสู้นำเสนอคือ การเรียกร้องให้หันมาให้ความสนใจกับวัฒนธรรมและความเป็นอยู่ของชุมชนท้องถิ่นที่กำลังถูกทำลายลงอย่างไม่ไยดี สาธารณะ(ไม่ใช่รัฐ) ได้กลายมาเป็นเป้าหมายในการสร้างความเข้าใจ สาธารณะจึงนับเป็นคู่สนทนาคู่ใหม่ของกลุ่มเคลื่อนไหว การสนทนานี้ทำผ่านสื่อหลายประเภทไม่ว่าจะเป็นสมุดความรู้อีเล็กและใบปิดที่มีข้อความสั้นกระชับตรงประเด็น เข้าถึงผู้คนแบบตัวต่อตัวด้วยการเดินแจก ภาพยนตร์ นิทรรศการ ละคร ลิเก รวมถึงสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่ทันสมัยและง่ายสำหรับการบริโภคของคนชั้นกลางทั้งไทย และเทศ อย่าง website เป็นต้น

การต่อสู้กับโครงการพัฒนาของรัฐไม่ใช่เพิ่งจะเกิดขึ้น แนวทางการพัฒนาของรัฐได้สร้างความไม่มั่นคงให้กับผู้คนในท้องถิ่นอย่างมหาศาล และยังทวีขึ้นภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่ทุกอย่างได้กลายสภาพเป็น “ทุน” ไปทั้งหมด ไม่เว้นแม้แต่ทรัพยากรธรรมชาติและชีวิตของผู้คน

การศึกษา “มิติวัฒนธรรมในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม” นี้ วิเคราะห์การที่ขบวนการเคลื่อนไหวใช้ประเด็นทางวัฒนธรรมเป็นประเด็นนำการต่อสู้ โดยศึกษาผ่านเอกสาร งานวิจัย และ สื่อต่างๆที่ผลิตขึ้นในขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมของชาวชุมชน/ภาคประชาสังคมในภูมิภาคต่างๆของไทย ที่เกิดขึ้นในช่วงประมาณทศวรรษ 2540 การเคลื่อนไหวส่วนใหญ่มีภาครัฐเป็นคู่ขัดแย้ง คำถามหลักที่งานศึกษานี้ต้องการหาคำตอบคือ ชาวชุมชน/ภาคประชาสังคมนำประเด็นทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับ วิถีชีวิต อัตลักษณ์ พิธีกรรม และ ความเชื่อ มาใช้ในการเคลื่อนไหวอย่างไร และมีผลอย่างไรต่อขบวนการเคลื่อนไหว วิเคราะห์ความสามารถในการใช้มิติวัฒนธรรมเพื่อฝ่าวงล้อมและสร้างผลกระทบทางสังคม-การเมือง

ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในช่วงทศวรรษ 2540 ที่เลือกมาเป็นกรณีศึกษามี 9 กรณีดังนี้

กรณีศึกษา	ที่ตั้ง	คู่ขัดแย้ง	ปีเคลื่อนไหว	สถานะปัจจุบัน(49)
1. ภาคใต้				
1.1 ท่อก๊าซไทย-มาเลเซีย	จ.สงขลา	ปตท.	2541-45	ย้ายไป 4.8 กม.
1.2 โรงไฟฟ้า บ่อนอก	จ.ประจวบคีรีขันธ์	กฟผ.	2541-46	ย้ายไปสระบุรี
1.3 ประมงพื้นบ้าน	จ.ปัตตานี	ประมงพาณิชย์	2535-43	มีโครงการนำร่อง
2. กทม.- ตต. - ตอ.				
2.1 ชุมชนป้อมมหากาฬ	จ.กรุงเทพ	กทม.	2535-	ต่อรงอยู่ในพื้นที่ 1 ไร่
2.2 ท่อก๊าซไทย-พม่า	จ.กาญจนบุรี	ปตท.	2539-41	ก่อสร้างเสร็จ
2.3 บ่อบำบัดน้ำเสีย	จ.สมุทรปราการ	กรมควบคุมมลพิษ	2541-43	ยุติโครงการ
3. ภาคอีสาน				
3.1 เขื่อนปากมูล	จ.อุบลราชธานี	กฟผ.	2531	ต่อรงเวลาเปิดประตูน้ำ
4. ภาคเหนือ				
4.1 กระเช้าไฟฟ้า	จ.เชียงใหม่	กระทรวงทรัพย์ฯ	2546-48	ระงับโครงการ
4.2 ลุ่มน้ำสี่	จ.ลำพูน	(การจัดทรัพยากร)	2548	หน่วยรัฐอ้างเป็นผลงาน

บทความนี้จะไม่กล่าวถึงรายละเอียดของการเคลื่อนไหวในแต่ละกรณี แต่จะเน้นถึงกระบวนการที่แต่ละกรณีใช้ในการนำเสนอมิติวัฒนธรรมในการเคลื่อนไหว โดยแบ่งการนำเสนอเป็น 3 ประเด็น คือ

1. โครงสร้างของสนามวัฒนธรรมท้องถิ่นในสนามอำนาจ เพื่ออธิบายบริบทของการต่อสู้ทางวัฒนธรรมและตอบคำถามว่าเหตุใดการต่อสู้ทางวัฒนธรรม จึงปรากฏตัวขึ้นอย่างเด่นชัดในทศวรรษ 2540

2. ตำแหน่งแห่งที่ของผู้ผลิต ตัวกลาง และผู้บริโภคงานวัฒนธรรมในโครงสร้างอำนาจ การวิเคราะห์ในประเด็นนี้จะชี้ให้เห็นถึง agent ของการสร้าง/ขยายสนามวัฒนธรรม

3. การสร้างอำนาจนำ ประเด็นนี้วิเคราะห์ความสามารถในการใช้มิติวัฒนธรรมฝ่าวงล้อมและสร้างผลกระทบทางสังคม-การเมือง

ในการศึกษานี้ นิยาม “วัฒนธรรม” ว่าหมายถึง ปฏิบัติการเชิงสัญลักษณ์ที่สื่อและสร้างความหมาย เช่น ความเชื่อ พิธีกรรม ศิลปะ ความรู้ท้องถิ่นและ

ทรัพยากรท้องถิ่น เรื่องเล่า ชีวิตประจำวัน (Swidler, 1998 :171) การนำมิติทางวัฒนธรรมมาใช้ในการเคลื่อนไหวในที่นี้ จึงหมายถึงการนำ ความเชื่อ พิธีกรรม ชีวิตประจำวัน และวัฒนธรรมท้องถิ่นต่างๆ มาใช้เป็นประเด็นนำในการต่อสู้คัดค้าน การกระทำของรัฐที่ไม่เป็นธรรมกับท้องถิ่น

1. โครงสร้างของสนามวัฒนธรรมท้องถิ่นในสนามอำนาจ

ในบทความเรื่อง “กระบวนการแย่งชิงอำนาจในการนิยาม “วัฒนธรรม” ของ กษัตริย์ รัฐ ทูม และท้องถิ่น” คอนเนอร์ (Connors, Ministering Culture, forthcoming) วิเคราะห์ว่าการตั้งกระทรวงวัฒนธรรมในสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นการสร้างความคิดชาตินิยม ด้วยการสถาปนาพุทธศาสนาเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรม มีความพยายามในการสร้างความจงรักภักดีต่อชาติ และสร้างภาษาทางการเมืองที่เหมือนกัน เพื่อกีดกันคนที่ไม่เห็นด้วยออกไปที่เห็นได้ชัดเจนคือ การสร้างความ เป็นไทยผ่านมารยาทในชีวิตประจำวัน ทั้งในที่สาธารณะและที่ส่วนตัว เช่น ครอบครัวยุคใหม่ วัณโรคของการสร้างและเน้นสัญลักษณ์วัฒนธรรมสังคมและวัฒนธรรม การเมือง ได้แก่ ธงชาติ เพลง ละคร อนุสาวรีย์ หนังสือ รูปของราชวงศ์ คอนเนอร์ เสนอว่า การกระทำของรัฐเช่นนี้นับว่าเป็น “การลงทุน” ที่ถูก (low-cost investment) ที่จะจัดการกับผู้ที่มีความคิดแตกต่างทางการเมือง

ยุคติ มุกดาวิจิตร (2549 : 92-102) อภิปรายถึงวาทกรรมวัฒนธรรมในสังคมไทยเมื่อครั้งรัฐบาล จอมพล ป.พิบูลสงคราม ว่าวัฒนธรรมในยุคนี้ถูกสร้างให้เป็นส่วนสำคัญในการสร้างชาติให้เป็นอารยะ ด้านหนึ่งรื้อฟื้น อนุรักษ์ อีกด้านหนึ่งยกเลิกธรรมเนียมปฏิบัติและเปลี่ยนแปลงหลายอย่าง อาทิ การแต่งกาย การกินอยู่ ประเพณี พิธีกรรม และภาษา ปราบกฏการณ์นี้เกิดขึ้นในช่วงที่ไทยเข้าร่วมสงครามโลกกับญี่ปุ่น และในช่วงใกล้กันนั้นเอง ทศวรรษ 2490 - ปลายทศวรรษ 2500 วาทกรรมวัฒนธรรมแบบมาร์กซิสต์ปรากฏขึ้นด้วย งานเขียนหลายชิ้นในวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ วิพากษ์แนวนโยบายวัฒนธรรมของรัฐและวัฒนธรรมตะวันตก พร้อมทั้งนำเสนอวัฒนธรรมแบบตะวันออก การเคลื่อนไหวนี้แสดงถึง

ความพยายามของปัญญาชนไทยที่จะลดการครอบงำผูกขาดในการนิยามวัฒนธรรมแบบรัฐ ยุคติกกล่าวว่า “กระบวนการให้ความหมาย วัฒนธรรม เป็นส่วนหนึ่งของการก่อตัวของชนชั้นกลางผ่านการช่วงชิงการนำว่าทศวรรษกับชนชั้นนำทางอำนาจเดิม” (หน้า 102)

หลังจากที่จอมพล ป. ถูกโค่นอำนาจในปี พ.ศ. 2500 และเข้าสู่ยุคเผด็จการทหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีการล้มกระทรวงวัฒนธรรมและสภาวัฒนธรรมแห่งชาติที่ตั้งขึ้นในสมัยจอมพล ป. (Connors, ibid) อย่างไรก็ตามการเมืองเรื่องวัฒนธรรมไม่ได้หายไป หากแต่พัฒนาขึ้นในรูปแบบที่มีความซับซ้อนความเป็นไทยถูกผูกโยงเข้ากับสถาบันกษัตริย์ และศาสนาพุทธ อย่างแน่นแฟ้นขึ้นด้วยการรื้อฟื้นประเพณีที่เกี่ยวกับกษัตริย์ การจัดให้มีวันหยุด-วันสำคัญของชาติ การสร้างรูปเคารพ และตั้งกฎให้มีการแสดงความเคารพสถาบันทั้ง 2 ล้วนเป็นรูปธรรมที่แสดงถึงความพยายามในการสร้างวัฒนธรรมแบบประเพณีนิยมใหม่ (Neo Traditional) ส่วนมิติทางวัฒนธรรมว่าด้วยความเป็นพลเมืองหายไป ในขณะที่แนวคิดเรื่องการพัฒนาได้ขึ้นมาแทนที่

ในเรื่องของการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรมของภาคประชาชน ยุคติ เสนอว่า (หน้า 14)

“แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเกิดในสังคมไทยเมื่อราวทศวรรษ 2520 และปรากฏชัดเป็นระบบใน พ.ศ. 2524 ปีที่มีการจัดสัมมนาเรื่อง “วัฒนธรรมไทยกับงานพัฒนา” ที่สววงคินิวาส หลังจากนั้นข้อเขียนของนักพัฒนาและนักวิชาการที่เสนอในการประชุมสัมมนาพิมพ์เผยแพร่ ที่สำคัญคือ วารสารสังคมพัฒนา เนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการนำเสนอประสบการณ์ทำงานพัฒนา และข้อมูลรายละเอียดของประเพณี พิธีกรรมของชาวชนบท แต่ยังไม่ได้แสดงให้เห็นถึงแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนอย่างเป็นระบบ”

ส่วนการเคลื่อนไหวของภาครัฐในปี พ.ศ. 2522 มีการตั้งสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ เป้าหมายคือการสร้างเอกภาพของวัฒนธรรมไทย และอีก 1 ปีต่อมาเกิดสำนักงานเอกลักษณ์แห่งชาติ ทั้ง 2 องค์กรนี้อยู่ภายใต้กระทรวงศึกษาธิการ วัฒนธรรมถูกทำให้เป็นรูปธรรมที่จับต้องได้ ในทศวรรษ 2520 วัฒนธรรมยังคง

อยู่ได้ร่มของประเพณีชั้นสูง และศาสนาพุทธ

เมื่อเกือบ 20 ปีก่อน จักรทิพย์ นาถสุภา อ้างถึงคำบรรยายเมื่อวันที่ 2 กุมภาพันธ์ 2531 เรื่องแนวคิดเรื่องการศึกษาประเพณีและวัฒนธรรมว่า (จักรทิพย์ นาถสุภา, 2538 : 3-12)

1. การศึกษาวัฒนธรรมในสังคมไทยที่ผ่านมามักจะเกี่ยวข้องกับรัฐหรือพระมหากษัตริย์ หรือข้าราชการ

2. วัฒนธรรมพื้นบ้านดำรงอยู่แต่ยังไม่มีการศึกษาอย่างเป็นระบบ

3. ยังไม่มีการศึกษาวัฒนธรรมต่างประเทศส่วนที่ก้าวหน้าอย่างลึกซึ้งจนถึงขั้นเอามาประสานกับวัฒนธรรมพื้นเมือง

4. วัฒนธรรมพื้นบ้านมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศ

ในส่วนของการนำเสนอประเด็นที่ 2 ที่ว่าวัฒนธรรมพื้นบ้านดำรงอยู่แต่ยังไม่มีการศึกษาอย่างเป็นระบบนั้น จักรทิพย์ เสนอว่า

“การศึกษาวรรณกรรมที่ผ่านมามีได้โดยวัฒนธรรมกับวิถีการผลิต หรือการก่อรูปทางสังคม ก่อนข้างมองวัฒนธรรมแบบหยุดนิ่ง ปัญหาอีกประการหนึ่งคือมีความสนใจน้อยในเรื่องวัฒนธรรมของชนกลุ่มน้อย หรือ ชนชาติไทยที่อยู่นอกประเทศ เพราะไม่ได้เกี่ยวข้องกับรัฐ ชนกลุ่มน้อยไกลเหลือเกินจากรัฐ” (หน้า 5)

และ

“เงื่อนไขความสำเร็จของแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน อยู่ที่ความสามารถที่จะเชื่อมวัฒนธรรมแห่งชุมชนหมู่บ้านกับวัฒนธรรมของโลก คือสามารถรับส่วนที่ก้าวหน้า เช่น เทคโนโลยี แนวคิดเรื่องประสิทธิผล และ ความคิดริเริ่ม ซึ่งเป็นของสากลเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมชุมชน ..... ความสำเร็จของกระบวนการประสานวัฒนธรรมจะทำให้วัฒนธรรมเดิมแห่งหมู่บ้านไทยมีพลังพลวัตมากขึ้น” (หน้า 204-205)

จนถึงปลายทศวรรษ 2530 แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกลายเป็นกระแสความตื่นตัวต่อพลังชุมชน (ยุคติ มุกดาวิจิตร, อ้างแล้ว, 2548 : 14-17) มีนักวิชาการเข้าร่วมมากขึ้น นักวิชาการเหล่านี้ได้แก่ เสน่ห์ จามริก (2527) ยศ สันตสมบัติ

(2534) นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2531 : 32) และ ประเวศ วะสี (2530 : 33) เป็นต้น

ในปี พ.ศ. 2530 นี้เองที่รูปธรรมของการปล้น (“hi-jack”) วัฒนธรรม โดยทุนนิยมโลกาภิวัตน์ ปรากฏอย่างชัดเจน เมื่อรัฐประกาศปีนี้เป็นปีแห่งการท่องเที่ยว วัฒนธรรมไทยที่เป็นประเพณี วัฒนธรรม(ประดิษฐ์) และ/หรือ พิธีกรรม(ประดิษฐ์) มีส่วนอย่างสำคัญในการส่งเสริมให้เกิดการบริโภคผ่านอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว นับเป็นยุคสมัยที่เกิดมูลค่าแลกเปลี่ยนของวัฒนธรรมอย่างเป็นรูปธรรม

มาถึงทศวรรษ 2540 เมื่อกระแสสากลนำโดยองค์การยูเนสโก ประกาศคำประกาศสากลว่าด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรม (Universal Declaration on Cultural Diversity) กระบวนการทำให้วัฒนธรรมท้องถิ่นกลายเป็นวัฒนธรรมของชาติ ได้ก่อตัวอย่างเป็นรูปธรรมจากภาครัฐมากขึ้น ด้วยการหันมาให้ความสนใจกับแพทย์แผนไทย เกษตรพื้นบ้าน และ ภูมิปัญญาไทย เป็นต้น ยุคสมัยของการนำประเทศเข้าสู่เวทีการค้าโลกในสมัยกลางทศวรรษ 2540 รัฐบาลทักษิณ ชินวัตร ทำวัฒนธรรมให้เป็นสินค้าผ่านการท่องเที่ยว การส่งเสริมการลงทุน และการผลิตวัฒนธรรมเป็นสินค้าในโครงการ “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์”

งานศึกษาของสุริชัย หวันแก้ว เรื่อง การเผชิญโลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรม พุดถึงการเมืองเรื่องวัฒนธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ (2547 : 5) ว่า วัฒนธรรมถูกนำเสนอ/ถูกใช้ใน 2 รูปแบบ

1. ลัทธิชนชั้นนำทางวัฒนธรรม มองว่าวัฒนธรรมสวยงาม ถูกต้อง มีเพียงคนกลุ่มน้อยในสังคมที่รู้ความต่างระหว่างดี - ชั่ว และชนกลุ่มนี้เป็นผู้กำหนดนโยบายวัฒนธรรมทั้งที่เป็นมาตรฐาน และ ขัดห้ามทางวัฒนธรรม

2. ลัทธิประชาชนนิยมทางวัฒนธรรม เน้นวัฒนธรรมของสามัญชน หรือ วัฒนธรรมชาวบ้าน ซึ่งเพิ่งเริ่มให้ความสนใจเมื่อประมาณ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา

ในประเด็นนี้ คอนเนอร์ วิจารณ์ว่า ลัทธิประชาชนนิยมทางวัฒนธรรมนี้เป็นกระแสที่พยายามลดความสำคัญของ 3 เสาหลักของวัฒนธรรมอันได้แก่ ชาติ ศาสนา และ พระมหากษัตริย์ หันมาส่งเสริมชีวิตท้องถิ่น ชีวิตของคนเล็กคนน้อย และเสนอว่า ความรู้ท้องถิ่นทำให้ชีวิตดำรงอยู่ได้ และ ชีวิตวัฒนธรรมท้องถิ่นนี้คือสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นไทย

ปฏิกริยาต่อกระแสโลกาภิวัตน์ทั้ง 2 แนวนี้ สุริชัยเห็นว่าจำเป็นแต่ไม่เพียงพอรูปแบบที่เขาเสนอคือ การสร้างสรรค์วัฒนธรรม หมายถึง การสร้าง และ/หรือ ส่งเสริมการมองจากเบื้องล่างขึ้นไป เพื่อชี้ให้เห็นถึงความหลากหลาย และ พหุลักษณะทางวัฒนธรรม โดยชุมชนและองค์กรซึ่งไม่จำเป็นต้องทำงานในระดับชาติ แนวทางที่สามนี้เองที่สุริชัยมองว่าจะสามารถต่อสู้และตอบโต้กับโลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรมได้ แต่เราก็กไม่เคยมาถึงขั้นตอนนี้อย่างจริงจัง

แม้ว่ารัฐและทุนจะมีอำนาจนำในการนิยามวัฒนธรรม แต่อำนาจนั้นก็ไม่ได้เป็นอำนาจที่เบ็ดเสร็จเด็ดขาด เราเห็นถึงความพยายามของท้องถิ่นที่จะตั้งคำถามต่อความไม่ลงรอยกันของวัฒนธรรมและการพัฒนาของภาครัฐ และได้หยิบยกเอาวัฒนธรรมท้องถิ่นขึ้นมาเป็นศูนย์กลางของวาทกรรมทางการเมือง องค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) หลายองค์กรที่ทำงานในช่วงทศวรรษ 2530 หันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาชุมชนท้องถิ่นอย่างจริงจัง จนกล่าวได้ว่าเป็นยุคของกระแสวัฒนธรรมชุมชน (การอภิปรายในประเด็นนี้ดู ยุคติ มุกดาวิจิตร, 2549) และอีกประมาณเกือบ 10 ปีต่อมารัฐบาลจึงชูนโยบายเศรษฐกิจพอเพียง ทางสายกลางของในหลวง การพึ่งตนเองแบบไทย ประชาสังคมแบบไทย ในขณะที่องค์กรพัฒนาเอกชนและชุมชนท้องถิ่นร่วมกับนักวิชาการท้องถิ่นสร้างองค์ความรู้ท้องถิ่น ทำความเข้าใจกับความคิด ความเชื่อ วิถีชีวิต อัตลักษณ์ของท้องถิ่น

ในยุคโลกาภิวัตน์เข้มข้นเช่นปัจจุบันนี้เราเห็นถึงการไหลไปมาของทุน สินค้า ผู้คน ความคิด และ วัฒนธรรม ในแง่รูปธรรมคือ การเปิดการค้าเสรีข้ามพรมแดนประเทศ การอพยพเดินทางของผู้คนข้ามพรมแดนประเทศ ตลอดจนความขัดแย้ง การปะทะกันตามรอยต่อของเขตประเทศ งานวิชาการในยุคหลังนี้ จึงหันมาให้ความสำคัญกับชายแดนศึกษา (Border Study) และ การศึกษาสภาวะทางสังคม-วัฒนธรรมที่ข้ามพรมแดนรัฐ-ชาติ (Transnationality)

ไม่เพียงแต่สถานการณ์สากล เช่น ความล้มเหลวในการพัฒนา ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มศาสนา เชื้อชาติ และชาติพันธุ์ แนวคิดขององค์กรโลกบาลเรื่องท้องถิ่นนิยมและวัฒนธรรมว่าด้วยสันติภาพ (localism & culture of peace) แล้ว

สถานการณ์ภายในประเทศไทยเองก็มีส่วนอย่างสำคัญในการก่อรูปงานศึกษาทางวัฒนธรรม เช่น การต่อสู้ของคนบนที่สูงเพื่อยืนยันวิถีชีวิตท้องถิ่น ธรรมชาติระบบนิเวศ การเรียกร้องของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากการพัฒนาและก่อสร้างโครงการขนาดใหญ่ การเคลื่อนไหวของผู้คนระดับรากหญ้า ซึ่งต่อต้านการไหลบ่าของวัฒนธรรม การปรากฏตัวของกลุ่มคนในสังคมที่ถูกกดทับให้อยู่ในหลืบมุม เช่น กลุ่มผู้ติดเชื้อ กลุ่มคนรักเพศเดียวกัน ผู้มีอาชีพพิเศษ ผู้พิการ และ คนจนในเมืองอีกหลายกลุ่ม เป็นต้น รวมถึงคนชั้นกลางที่ตกอยู่ในสถานะของผู้บริโภค

จากการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม 9 กรณีที่เกิดขึ้นในทศวรรษ 2540 จะเห็นได้ว่าประเด็นเคลื่อนไหวในช่วงแรกจะเป็นเรื่อง สิทธิมนุษยชน สิทธิในที่ทำงาน และที่อยู่อาศัย ต่อมาเป็นเรื่อง การรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ และ ระบบนิเวศ ในช่วง พ.ศ. 2542-46 ประเด็นวัฒนธรรม ปรากฏตัวขึ้นในบริบททางการเมืองแบบเผด็จการทุนนิยม ที่ภาคการเมืองใหญ่ขึ้นภาคธุรกิจใหญ่ขึ้น ส่วนสื่อและภาคสังคมหดตัวลง ประกอบกับประเด็นความหลากหลายทางวัฒนธรรมได้กลายมาเป็นประเด็นสากล ในขณะที่รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันเปิดทางให้ภาคประชาสังคมเข้ามามีบทบาทในการตรวจสอบ

ในกรณีที่กลุ่มเคลื่อนไหวได้รับชัยชนะ เช่น มีการยกเลิกโครงการก่อสร้างขนาดใหญ่ ประเด็นที่ดูเหมือนจะเป็นประเด็นชี้ขาดกลับไม่ใช่ประเด็นทางวัฒนธรรม แต่เป็นประเด็นอื่น เช่น การตรวจพบการทุจริตในกลุ่มข้าราชการและนักการเมือง เป็นต้น

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นพร้อมกัน คือ การนำประเด็นวัฒนธรรมมาใช้เป็นประเด็นหลักในการเคลื่อนไหว กับการเข้ามาของกลุ่มพันธมิตรทั้งนักวิชาการ และสื่อ เป็นการยากที่จะกล่าวว่า กลุ่มพันธมิตรเกิดขึ้นก่อนแล้วจึงเกิดประเด็นเคลื่อนไหวหรือในทางตรงกันข้าม เนื่องจากในหลายการเคลื่อนไหวมีการสนทนา พูดคุย แลกเปลี่ยนกันตลอดจนไม่อาจสรุปแบบฟันธงได้ว่าใครนำความคิดใด และทำก่อนหรือหลัง อย่างไร

2. ตำแหน่งแห่งที่ของผู้ผลิต ตัวกลาง และผู้บริหารโครงการวัฒนธรรม ในโครงสร้างอำนาจ

บูดีเยอร์ (Bourdieu, 1993 : 1-25) กล่าวว่าโครงสร้างของสนามแต่ละสนามกำหนดโดยคนในฐานะผู้กระทำการ (agent-active actors) ที่อยู่ในสนาม เมื่อมีการเปลี่ยนตำแหน่งของคนในฐานะผู้กระทำการ โครงสร้างของสนามก็เปลี่ยนไปด้วย ในสนามวัฒนธรรม ทูนมี่ 2 รูปแบบ คือ ทูนทางสัญลักษณ์ คือ ความเป็นที่รู้จัก และการได้รับการยอมรับ ทูนในรูปแบบที่ 2 คือ ทูนเชิงวัฒนธรรม การมีความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม และมีรหัสทางวัฒนธรรมที่สามารถตีความต่อกับงานวัฒนธรรมได้

ในกรณีศึกษานี้ คนในฐานะผู้กระทำการ สำคัญมี 3 กลุ่มคือ

- 2.1 ผู้ผลิตวัฒนธรรม - ชาวบ้านในพื้นที่
- 2.2 ตัวกลาง - นักวิชาการ นักพัฒนา และ สื่อสารมวลชน
- 2.3 ผู้บริหารโครงการวัฒนธรรม - คนชั้นกลางในเมือง

2.1 ผู้ผลิตวัฒนธรรม - ชาวบ้านในพื้นที่

สปิวัค (Spivak) วิเคราะห์ กลุ่มที่ตกเป็นเบี้ยล่าง (subaltern) ในบทความเรื่อง “Can the Subaltern Speak” (Nelson and Grossberg, 1998 : 271-313) ตั้งคำถามว่าผู้ที่ตกเป็นเบี้ยล่างสามารถที่จะพูดแสดงเจตจำนงของตนเองได้หรือไม่ หรือว่าเขา/เธอ ต้องมีคนที่พูดแทน (speak for) หรือ เป็นตัวแทนพูดให้ (representation) โดยสปิวัคอภิปรายถึงข้อเสนอนักคิดสำคัญในค่ายมาร์กซิส และมีประเด็นที่น่าจะช่วยให้เข้าใจ เรื่องการเคลื่อนไหวประเด็นวัฒนธรรมของผู้คนที่ตกเป็นเบี้ยล่างของการพัฒนาทุนนิยมในประเทศไทย

มาร์กซ์ และเลนิน มักถูกอ้างถึงเสมอๆ เมื่อมีการพูดถึง การกดขี่ การครอบงำ และการต่อสู้เพื่อการปลดปล่อย เขาเชื่อว่าต้องมีคนพูดแทนผู้ที่ถูกกดขี่ เมื่อมาร์กซ์กล่าวถึงสำนึกชนชั้น เขาบอกว่ามันไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเองแบบสัญชาตญาณ แต่ในกลุ่มครอบครัวเป็นล้านๆ ครอบครัวที่อยู่ในสถานการณ์ที่ยากลำบากในเชิงเศรษฐกิจ คนเหล่านี้มีผลประโยชน์ร่วมกันในการทำลายโครงสร้างที่ก่อให้เกิดความยากลำบากนั้น แต่ด้วยการครอบงำที่รัดแน่น การถูกแบ่งแยก และการที่ถูกทำให้

เป็นปัจเจกที่แปลกแยกออกจาก งาน เพื่อนร่วมงาน และสังคม ทำให้คนกลุ่มนี้ไม่สามารถเห็นถึงหนทางในการต่อสู้เพื่อล้มล้างระบบ ขาดสำนึกร่วม จำเป็นที่ต้องมีการชี้แนะจากกลุ่มอื่นเพื่อปกป้องจากการกดขี่ของชนชั้นปกครอง

ฟูโก้ และ เดอเลอซ (Foucault and Deleuze) กลับมีความเห็นแตกต่างจาก มาร์กซ์ และเสนอว่า ผู้ที่ตกเป็นเบี้ยล่างสามารถพูดแสดงเจตจำนงของตนเองได้ เนื่องจากความเป็นตัวตน ของคนมี 2 ระดับ คือ

ระดับที่ 1 ตัวตนที่เกิดจากการถูกกดทับ (subject of oppressed) และ

ระดับที่ 2 ตัวตนที่เกิดขึ้นจากความปรารถนา และอำนาจ (subject of desire and power)

ตัวตนในระดับที่ 1 อาจถูกกดไว้จนไม่สามารถโง่หัวขึ้นได้ ในแง่นี้ทั้งฟูโก้ และ เดอเลอซ เห็นด้วยกับมาร์กซ์ แต่ตัวตนในระดับที่ 2 ซึ่งเกิดจากอำนาจคนละแบบสามารถที่จะต่อกรกับระบบได้

การสืบทอดแรงงานไม่ได้ทำได้ด้วยทักษะ และการสร้างโช่ตรวนมาเกาะยึดแรงงานเท่านั้น หากแต่การสืบทอดเกิดขึ้นด้วยการผนึกความคิดยอมจำนน ความคิดว่าตนและกลุ่มของตนไร้ประสิทธิภาพในการจัดการกับอำนาจ ส่วนนี้ต่างหากที่เป็นเงื่อนไขสำคัญของการสืบทอด และเป็นส่วนที่อยู่ในระนาบของอำนาจที่ต่างกับการสืบทอดในส่วนแรก

เงื่อนไขอีกประการหนึ่งที่ทำให้ผู้ถูกกดขี่สามารถต่อกรกับอำนาจได้คือ ความหลากหลายของผู้ถูกกดขี่มีสูงมาก ทั้งในเรื่องของ เพศ เชื้อชาติ อายุ และอื่นๆ ในบางกรณีแรงงานที่ถูกกดขี่ ก็กลับเป็นผู้กดขี่เสียเองในอีกสถานการณ์หนึ่ง การกดขี่จึงไม่เป็นสิ่งที่เด็ดขาด

สปีวัต เห็นด้วยกับความคิดของ ฟูโก้ และ เดอเลอซ ว่าอำนาจมีหลายระนาบ แต่ก็เห็นว่า ผู้ที่ตกเป็นเบี้ยล่างไม่สามารถพูดแสดงเจตจำนงได้ สปีวัตวิจารณ์ฟูโก้ และเดอเลอซ ว่าทั้ง 2 อภิปรายโดยใช้ประสบการณ์ของโลกที่หนึ่ง ซึ่งไม่สามารถอธิบายสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศโลกที่สามได้ ในประเทศโลกที่สาม (และโดยเฉพาะอย่างยิ่งหากเป็นประเทศอดีตอาณานิคมด้วย) ผู้ถูกตกเป็นเบี้ยล่างไม่มีประวัติศาสตร์ และไม่สามารถพูดแสดงเจตจำนงของตนเองได้ (ยิ่งเป็นผู้หญิง

ก็ยิ่งสิ้นหวังเลย)

เมื่อมาพิจารณา การเคลื่อนไหวทั้ง 9 กรณี จะเห็นถึงความหลากหลายของ “เจ้าของวัฒนธรรม” คือชาวชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายรัฐ เราเห็นได้ถึงการถูกกดทับใน 2 ด้านพร้อมกัน ดังที่ฟูโกและเดอลูซ อภิปราย ด้านหนึ่งคือการกดขี่ เอาเปรียบทางเศรษฐกิจ-การเมือง (exploitation) อีกด้านหนึ่งคือการกดทับ (oppression) ในทางวัฒนธรรม โดยสร้างภาพประทับให้กับผู้ที่อยู่ใต้อำนาจ สร้างวัฒนธรรมศูนย์กลาง สร้าง “อารยธรรมแห่งความทันสมัย” แบ่งแยกคนจาก เชื้อชาติ ศาสนา เพศสภาพ เพศวิถี รสนิยม และ วัฒนธรรม (สุริชัย หวันแก้ว, 2546 : 18- 30) ผู้ที่ถูกกดทับ ถูกเพิกเฉย ถูกทำให้ด้อยค่า ถูกทำให้มองไม่เห็น ไม่เป็นที่ไต่ถาม เลือกรปฏิบัติ ถูกทำให้เป็นคนอื่น และ เป็นคนนอก

แต่การถูกกดขี่ และ กดทับ ก็ไม่ได้เป็นไปอย่างเหนียวแน่น ชาวบ้านมีช่องทางที่จะตอบโต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคที่กระแสวัฒนธรรมท้องถิ่นมาแรง และได้กลายเป็นวาทกรรมของรัฐภายใต้การส่งเสริมความเป็นไทยที่แท้ ดังเดิม ในจังหวัดนี้ชาวบ้าน (จะด้วยแรงผลักดันจากภายในเอง หรือ ด้วยแรงขับเคลื่อนจากพันธมิตร์จากภายนอกก็ตาม) ได้แสดงตัวตน ตำแหน่งแห่งหนและวัฒนธรรมท้องถิ่นมาต่อสู้กับวัฒนธรรมศูนย์กลาง แต่มีการปรับวัฒนธรรมท้องถิ่นบางประการรวมถึงการสร้างอัตลักษณ์ที่ผสมผสานทั้งดั้งเดิมและทันสมัย ทำให้เส้นแบ่งระหว่างท้องถิ่นกับศูนย์กลางคลุมเครือ ปฏิเสธที่จะหยุดนิ่ง หรือ ลงหลักปักฐานกับอัตลักษณ์ใดๆ อย่างตายตัว

ชาวบ้านในพื้นที่ นำเสนอประเด็นเกี่ยวกับวิถีชีวิตดั้งเดิมก่อนมีโครงการ แสดงตัวตนในฐานะผู้นุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม มีกระบวนการจัดการของตนเอง และชุมชน มีศิลปะ วัฒนธรรมพื้นบ้านที่เหมาะสมและสอดคล้องกับภูมินิเวศ และความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งสามารถดำเนินชีวิตชุมชนต่อไปได้หากไม่มีโครงการที่มาบ่อนทำลาย ชาวบ้านเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญในฐานะ “ผู้ให้การ” เนื่องจากเป็นผู้มีประสบการณ์ตรง

2.2 ตัวกลาง - นักวิชาการ นักพัฒนา และ สื่อสารมวลชน

ในขณะที่เลนินเชื่อว่าผู้ถูกกดขี่ต้องพึ่ง “ตัวกลาง” ในการต่อสู้กับชนชั้นปกครอง โดยเฉพาะใน “Cultural Dimensions of the Struggle for Hegemony” กรีมซี และ มูฟฟ์ (Gramsci, 1977 : 181-182 และ Mouffe, 1988 : 99) เสนอว่า ต้องมีปัญญาชนและอุดมการณ์มวลชน (organic intellectuals/ideologies) เพื่อร่วมกับชนชั้นล่างทำสงครามแย่งชิงตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม (war of position)

นักวิชาการ

เดอลูซ เห็นว่า นักวิชาการไม่สามารถพูดแทน (represent) ผู้ถูกกดขี่ได้ แต่พูดถึงได้ (re-present) เช่น พูดถึงในงานศิลปะ วิเคราะห์ผู้ถูกกดขี่ในปรัชญา และวิเคราะห์ในเชิงทฤษฎีได้ ตัวตนของนักวิชาการไม่ได้เข้าข่ายในทั้ง 2 ระดับ จึงสามารถที่จะทำหน้าที่เขียน หรือ พูดถึง (ไม่ใช่พูดแทน) ผู้ที่ถูกกดขี่ได้ ในฐานะที่คล้ายกับการเป็น ผู้พิพากษา พยาน หรือ กรรมการ แต่นักวิชาการก็มีอยู่ในทั้ง 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายผู้กดขี่ และ ฝ่ายผู้ถูกกดขี่

เราสามารถเห็นประเด็นเหล่านี้จากกรณีศึกษาที่ยกมา ตัวอย่างที่เห็นได้อย่างชัดเจนตัวอย่างหนึ่ง คือ กรณีเขื่อนปากมูล มีงานวิจัยหลายชิ้นที่ศึกษาผลกระทบของเขื่อน ซึ่งทำโดยนักวิชาการต่างค่าย มีผลการศึกษาที่ต่างกันอย่างเห็นได้ชัด (รายละเอียดของข้อค้นพบจากงานวิจัยเขื่อนปากมูลหลายฉบับ ดูใน ชัยนันท วรรณะภุติ, 2544), กรณีท่อก๊าซไทย-มาเลย์ บทบาทของนักวิชาการจากภาคเหนือ กับประเด็นและรูปแบบการต่อสู้เปลี่ยนไปในช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2543 หลังเหตุการณ์ ประชาพิจารณ์เลือดมีนักวิชาการและนักศึกษาจากภาคเหนือเดินทางมาร่วมในที่ชุมนุมหลายครั้ง และ การสร้างมหาวิทยาลัยชาวบ้านที่ลานหอยเสียบก็เกิดขึ้น ต่อมามีการสร้างมัสยิดสาฟารี และการทวงคืนที่ดิน “วากัฟ”, กรณีป้อมมหากาฬ และอีกหลายกรณีเคลื่อนไหว จะเห็นได้ว่ามีนักศึกษาปริญญาโทจากหลายสถาบัน ทำวิทยานิพนธ์เกี่ยวกับประเด็นวัฒนธรรมไม่ว่าจะเป็น อัตลักษณ์ท้องถิ่น พิธีกรรม

ความเชื่อ และวิถีชีวิตโดยรวม ด้วยความที่กระบวนการทำวิทยานิพนธ์อาจยาวนานกว่า 1 ปี ในระหว่างทำการศึกษา กลุ่มนักศึกษาเหล่านี้จะเข้าร่วมการเคลื่อนไหว และร่วมนำเสนอประเด็นสนใจกับสาธารณะในเวทีเคลื่อนไหวด้วย กรณีป้อมมหากาฬ เห็นได้อย่างชัดเจนว่ามีวิทยานิพนธ์ที่เกี่ยวข้องเกือบ 10 เล่ม และมีกลุ่มนักศึกษาร่วมกันขบคิด ถกเถียงในประเด็นต่างๆ ในช่วง พ.ศ. 2542-46 หลายครั้ง

นักวิชาการ ทำหน้าที่เสมือน “ล่ามทางวัฒนธรรม” ที่แปลสารไปยังฝ่ายเจ้าหน้าที่รัฐ และ กลุ่มนักวิชาการด้วยกันในภาษาที่สามารถสื่อสารได้ในกลุ่ม

นักพัฒนา

ยาน นีเดอวีน ปีเตอร์ส (Jan Nederveen Pieterse, 2001:155-156) กล่าวถึงนักพัฒนาว่ามีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นผู้ประสานระหว่างรัฐ และชุมชน เนื่องจากมีคุณสมบัติในการสื่อสารกับภาครัฐ สามารถประสานองค์การระหว่างประเทศได้ ด้วยเงื่อนไขเหล่านี้ นักพัฒนาจึงได้เปรียบในการเข้ามาเป็นตัวกลาง องค์การพัฒนาเอกชนที่เป็นพันธมิตรของชุมชนที่เคลื่อนไหวมีทั้งที่เป็นองค์กรในพื้นที่เอง เช่น โครงการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง, กป.อพช.ใต้ ในกรณีทอก๊าซไทย-มาเลเซีย และ องค์กรที่ทำงานในประเด็นสิ่งแวดล้อม เช่น มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่า กรณีประมงพื้นบ้าน และกรณีทอก๊าซไทย-พม่า, มูลนิธิชุมชนไท กรณีป้อมมหากาฬ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีองค์กรระหว่างประเทศ ซึ่งเป็นแนวร่วมสำคัญอีกกลุ่มหนึ่งในช่วงนั้นเองที่รัฐบาลทักษิณออกมาประกาศว่า “เอนจีโอ รับเงินต่างชาติ” และต้องการแสดง “ผลงาน” เพื่อให้ได้รับการสนับสนุนทางการเงินต่อไป

นักพัฒนาจากองค์กรพัฒนาในประเทศและองค์กรสากล ทำหน้าที่เป็น “พยาน” และ “คนกลาง” ประสานใน 2 ระดับ คือ ระดับแรก คือระดับในประเทศ / ท้องถิ่น ประสานชาวบ้านกลุ่มอื่น เพื่อเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายทั้งในวัฒนธรรมเดียวกัน และต่างวัฒนธรรมแต่เคลื่อนไหวในประเด็นที่เหมือนกัน อีกระดับหนึ่งคือ ประสานองค์กรในประเทศกับองค์กรสากลที่ทำงานในประเด็นเดียวกัน

สื่อสารมวลชน

ตัวกลางกลุ่มสำคัญกลุ่มที่สามคือ สื่อสารมวลชน ในยุคที่การสื่อสารเป็นไปอย่างรวดเร็วและกว้างไกล (Hyper Communication) สื่อมีบทบาทสำคัญและสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมอย่างมาก ชาวบ้านกรณีปากมุลเคยบอกว่า “หากเราสามารถทำให้เรื่องของเราเป็นเรื่องพาดหัวได้ 3 วันต่อเนื่อง ก็จะได้ หรือถ้าไม่เป็นเรื่องพาดหัวก็เป็นข่าวหน้าหนึ่งก็ยิ่งดี” (นลินี ตันธุนิตย์ และ คณะ, 2545 : 182-240) เนื่องจากกลุ่มเคลื่อนไหวตระหนักดีว่า การได้รับความเข้าใจจากสาธารณะ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชนชั้นกลางในเมืองอาจมีส่วนช่วยเป็นพลังหนึ่งที่น่าไปสู่การเปลี่ยนแปลง หรือ อย่างน้อยก็ลดปฏิกริยาต่อต้านจากคนในเมืองได้

สื่อทำหน้าที่สาม เช่นเดียวกับนักวิชาการ แต่เป็นลุ่มที่สื่อสารกับสาธารณะด้วยภาษา ลีลา และขนบการทำงานที่ต่างจากนักวิชาการ ประกอบกับมีเทคนิคการสื่อสาร ที่ช่วยให้สามารถแปลสารได้ถูกกับรสนิยมการบริโภคของคนชั้นกลาง

2.3 ผู้บริโภคงานวัฒนธรรม - คนชั้นกลางในเมือง

ในตอนที่ 2.1 ได้อภิปรายถึง ผู้ผลิตวัฒนธรรมซึ่งได้แก่ชาวบ้านในพื้นที่ และตอนที่ 2.2 กล่าวถึงตัวกลาง ในการผลิตและนำเสนอ คือ นักวิชาการ นักพัฒนา และสื่อสารมวลชน ในส่วนนี้จะวิเคราะห์ผู้บริโภคงานวัฒนธรรมว่าเป็นคนกลุ่มใด มีรสนิยมในการบริโภคที่เข้ากันได้กับสาร และสื่อที่ผู้ผลิตวัฒนธรรมสร้างขึ้น มากน้อย เพียงใด

ธเนศ วงศ์ยานนาวา (2548 : 26) เสนอว่า ชนชั้นกลางเป็นชนชั้นจินตนาการ เป็นอุดมการณ์ทางการเมืองมากกว่าจะมีโครงสร้างที่ชัดเจน ชนชั้นกลางถูกเรียกร้องให้มีอุดมการณ์เพื่อสังคม ต่อต้านเผด็จการ ส่งเสียง และแสดงความคิดเห็นของตน ในฐานะความเห็นสาธารณะ ชนชั้นนี้ใช้ปากเป็นเครื่องมือในการต่อสู้ ชนชั้นกลางหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะต้องเชื่อมโยงสร้างพันธมิตรกับชนชั้นอื่นๆ โดยเฉพาะชนชั้นสูง

กล่าวในด้านการเข้าร่วมเคลื่อนไหวทางสังคมของชนชั้นกลางที่สนใจปัญหาสังคม ประชาสังคมเป็นพื้นที่ที่ชนชั้นกลางจะแสดงตัวตนที่มีจิตสำนึกข้ามชนชั้น (ฉันทนา, 2548: 3-4) แต่จากงานศึกษาของฉันทนาพบว่า ชนชั้นกลางมีอุดมการณ์ที่อ่อนปวกเปียกในขณะที่กลุ่มรากหญ้าดูจะมีสำนึกเรื่องการเมืองและประชาธิปไตย

มากกว่า

ในแง่ของวิถีชีวิต ชนชั้นกลางต้องการการยอมรับ และต้องการที่จะมีอิทธิพลต่อสิ่งต่างๆ (ชเนศ, 2548, อ้างแล้ว : 7) มีเป้าหมาย และต่อสู้ดิ้นรนเพื่อจะเป็นอิสระ ให้ความสำคัญกับการศึกษา เพราะการศึกษาทำให้คนเหล่านี้สื่อสารกันได้ และสามารถเข้าถึงศิลปะ วรรณคดี และดนตรี สามารถมีทรัพยากรทางวัตถุ และวัฒนธรรม

3. การสร้างอำนาจนำ

จากการอ่านงานวิจัยที่เกี่ยวกับการเคลื่อนไหวทางสังคม 9 กรณีที่ยกขึ้นมาเป็นตัวอย่างในการศึกษาค้นคว้า พบว่า การนำประเด็นทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับอัตลักษณ์ความเป็นชายขอบ พิธีกรรม ความเชื่อ มาใช้ในขบวนการเคลื่อนไหวสร้างผลกระทบในหลายด้าน หากเปรียบเทียบต่อสู้เป็นสนามที่เต็มไปด้วยกลุ่มอำนาจที่หลากหลาย เราจะเห็นได้ว่าการใช้ประเด็นทางวัฒนธรรมซึ่งนำเสนอโดยชาวบ้านผ่านตัวกลางที่เป็นนักวิชาการ นักพัฒนา และสื่อมวลชน ไปยังผู้บริโภค ซึ่งเป็นชนชั้นกลาง สามารถฝ่าวงล้อมทางวิชาการ และวงล้อมทางการพัฒนา/เศรษฐกิจได้ในระดับหนึ่ง ดังนี้

การฝ่าวงล้อมของวิชาการ

สนามวิชาการแบบประเพณี ซึ่งมีชนบของกระบวนการศึกษาและการนำเสนองานวิจัยถูกท้าทายด้วยการสร้างประเพณีของการศึกษาแบบใหม่ จะเห็นได้ว่างานศึกษาวัฒนธรรมในช่วง 10 ปีที่ผ่านมาได้มีการเปลี่ยนทั้งตัวผู้ที่ถูกศึกษา ผู้ศึกษา กรอบแนวคิดในการศึกษา วิธีการศึกษา และ วิธีการนำเสนอ

ผู้ที่ถูกศึกษามีความหลากหลายขึ้นไม่ได้จำกัดอยู่เพียงกลุ่มคนที่อยู่ห่างไกล ส่วนผู้ศึกษามีทั้งนักวิชาการ นักพัฒนา และเจ้าของวัฒนธรรมเอง มุมมองต่อวัฒนธรรมมีลักษณะของการปะทะประสานมากขึ้นแทนการเน้นย้ำ ความต่าง ความโดดเด่น ความเป็นหนึ่งเดียว ความจริงแท้ และ ความเก่าแก่ของวัฒนธรรม จุดเน้นเคลื่อนออกจากการศึกษารูปแบบของพิธีกรรม ชุดของความเชื่อ มาเป็นความเข้าใจในวิถีชีวิตของผู้สร้างพิธีกรรม ความเชื่อ

ด้วยการเคลื่อนไหวของจุดเน้นในการศึกษานี้เองทำให้กระบวนการศึกษาต้องมีการปรับจากการรวบรวมจัดประเภทพิธีกรรม และชุดความเชื่อมาเป็นการวิเคราะห์เชื่อมโยงตำแหน่งแห่งที่และบริบทของการสร้างพิธีกรรมและความเชื่อแทน

นอกจากงานเขียนที่อยู่ในรูปแบบของวิทยานิพนธ์แล้ว เราเห็นงานเขียนที่มุ่งตอบสนองผู้อ่านที่ไม่ใช่นักวิชาการ แต่เป็นนักปฏิบัติที่อยู่ในท้องถิ่น เป็นสาธารณะที่เสพงานวิจัยวัฒนธรรมผ่านสื่ออื่นๆ

ดูเหมือนว่า งานวิจัยวัฒนธรรมในช่วงหลังสามารถฝ่าวงล้อมทางวิชาการได้ในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสถานการณ์ของการเคลื่อนไหวต่อสู้กับอำนาจรัฐที่กลุ่มเคลื่อนไหวต้องการพันธมิตรข้ามชนชั้น และมีคนชั้นกลางเป็นเป้าหมายในการเผยแพร่ข้อมูล-ข่าวสาร ทัศนียภาพของคนชั้นกลางอาจไม่ได้ต่างจากรสนิยมในการบริโภคสินค้าอย่างอื่น กล่าวคือต้องการบริโภคเพื่อแสดงตัวตน แสดงความแตกต่างจากกลุ่มคนที่อยู่เหนือกว่า และคนที่อยู่ล่างกว่า สื่อที่คนชั้นกลางเข้าถึงเป็นสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น เว็บไซต์ หนังสือ ซีดี และเพลง หากเป็นงานเขียนก็ต้องอยู่ในนิตยสาร วารสารที่ “in trend” กว่าหนังสือข่าวรายสัปดาห์ สื่อร่วมสมัยเหล่านี้เป็นแหล่งรวม “งานวิชาการ” นอกกระแสที่สำคัญ เป็นสื่อกลางที่หลุดพ้นจากขบถที่น่าอึดอัดของวิชาการ

จากการศึกษาสื่อ และสิ่งพิมพ์ที่ผลิตออกมาในช่วงการเคลื่อนไหวพบว่า ช่วงประมาณ ปี พ.ศ. 2542-46 มีสิ่งพิมพ์ที่สร้างขึ้นในรูปแบบที่อยู่นอกขบถของสิ่งพิมพ์ “ทางวิชาการ” ดังนี้

1. รูปแบบของงานเขียน เอกสารวิชาการเล่มเล็กที่บรรจุเนื้อหาที่สั้นกระชับ ตรงประเด็น สามารถอ่านและเข้าใจได้ง่าย
2. การเขียนเป็นบทความขนาดสั้นที่มีภาพประกอบ มีบทสัมภาษณ์ชาวบ้าน เป็นการยืนยันว่านี่คือคำพูดของ “คนใน” บทความลักษณะนี้พบได้ทั้งในหนังสือพิมพ์ เช่น ผู้จัดการ, กรุงเทพธุรกิจ, และ The Nation รวมถึงหนังสือพิมพ์หัวสืออย่างไทยรัฐ เดลินิวส์ และข่าวสด นอกจากนี้บทความในลักษณะนี้จะกระจายอยู่ในนิตยสาร วารสารที่มีลักษณะกึ่งวิชาการและการเมือง เช่น ศิลปวัฒนธรรม, สารคดี, ฟ้าเดียวกัน, Open, และ A Day

และวารสารที่ดำเนินการโดยองค์กรพัฒนาเอกชนอย่าง ภาจารย์สาร และโลกสีเขียว เป็นต้น

3. ที่สำคัญคือการใช้สื่ออื่นที่ไม่ใช่ตัวหนังสือ เช่น ภาพยนตร์สั้น นิทรรศการ ภาพถ่าย และ รายการโทรทัศน์ การใช้สื่อประเภทนี้มีมากในปี พ.ศ. 2546 กรณีป้อมมหากาฬ
4. นอกจากนี้ยังมีเว็บไซต์ที่ผู้อ่านสามารถเข้าไปดู และโต้ตอบแสดงความคิดเห็นได้ทันที มีทั้งเว็บไซต์ที่สร้างขึ้นเฉพาะการเคลื่อนไหว แต่ส่วนใหญ่จะเป็นเว็บไซต์ขององค์กรพัฒนาเอกชน เช่น Thai NGO.org และ เว็บไซต์ที่เกี่ยวข้อง เช่น เรื่องท่องเที่ยว เป็นต้น นอกจากนี้ มีการเชื่อมโยงเว็บไซต์ของหนังสือพิมพ์ต่างๆ กับเว็บไซต์ขององค์กรพัฒนาเอกชน โดยคัดสรรข่าวในหนังสือพิมพ์ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นทำงานขององค์กรพัฒนา มาไว้ในเว็บไซต์ขององค์กร

การฝ่าฝืนล้าทางการพัฒนา/เศรษฐกิจ

นโยบายของภาครัฐมักจะวางสนามเศรษฐกิจแบบทุนนิยม กับ สนามการพัฒนาไว้ด้วยกัน ความเติบโตทางเศรษฐกิจถูกทำให้เป็นเครื่องชี้วัดของการพัฒนา มาหลายยุคหลายสมัย จวบจนปัจจุบัน งานศึกษาหลายฉบับได้กล่าวถึงความล้มเหลวของการพัฒนาและผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นอย่างมากมาย ซึ่งจะไม่กล่าวซ้ำอีก ในที่นี้ คำถามคือ งานศึกษาวัฒนธรรมที่ผ่านมามีส่วนอย่างไร หรือไม่ เพียงใดในการปรับทิศทางการพัฒนา

งานวัฒนธรรมที่นำเสนอภายใต้สถานการณ์เคลื่อนไหวทางสังคมนี้แบ่งอย่างกว้างๆ ได้ 2 กลุ่มคือ

1. งานที่เน้นเรื่องการสร้างองค์ความรู้ หรือไม่ก็การนำเสนอข้อเสนอเชิงนโยบายในระดับท้องถิ่นในสถานการณ์เฉพาะ เช่น การศึกษาชีวิตชาวประมงพื้นบ้านในภาคใต้ การศึกษาวิถีชีวิต/อัตลักษณ์ของชาวประมงลุ่มน้ำมูลตอนล่าง การวิจัยความเป็นอยู่ การผลิตของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ตลอดจนพิธีกรรมความเชื่อที่เอื้อต่อการอยู่ร่วมกันของคน และระบบนิเวศ การศึกษาวิถีชีวิตชาวไทยมุสลิมในภาคใต้ อัตลักษณ์ของคนกลุ่มต่างๆ

ไม่ว่าจะเป็นวัยรุ่น คนรักเพศเดียวกัน และคนชายขอบกลุ่มอื่นๆ คุณูปการที่เห็นได้ชัดของงานส่วนใหญ่คือ การทำให้เกิดความเข้าใจของผู้คนในสังคมถึงความแตกต่างหลากหลายและวิถีชีวิตทางเลือกของผู้คน ส่วนที่ว่า ผลการศึกษาจะมีนัยทางนโยบายหรือไม่ให้เป็นเรื่องของผู้กำหนดนโยบายว่าจะเอาไปใช้หรือไม่เพียงใด

2. งานส่วนหนึ่งซึ่งเกิดขึ้นท่ามกลางการเคลื่อนไหวเพื่อแย้งชิง และ/หรือ รักษาทรัพยากรของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นที่ดิน ที่อยู่อาศัย แหล่งน้ำ และป่าไม้ งานทางวัฒนธรรมเหล่านี้มีเป้าหมายเพื่อการเปลี่ยนนโยบายทางการพัฒนาอย่างชัดเจน เช่น เพื่อให้ยกเลิกโครงการท่อก๊าซไทย-มาเลเซียที่จะก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศ และชีวิตความเป็นอยู่ เพื่อให้ยกเลิกการใช้เขื่อนปากมูล เนื่องจากเขื่อนทำลายระบบนิเวศและนั่นหมายถึงการทำลายวิถีชีวิตท้องถิ่น เพื่อให้ชาวชุมชนป้อมมหากาฬสามารถรักษาชุมชนไว้ได้ กทม.ต้องเลิกนโยบายไล่รื้อ เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาและรูปแบบการนำเสนองานเหล่านี้ จะเห็นได้อย่างชัดเจนถึงเป้าหมายของชิ้นงาน ส่วนพลังของชิ้นงานที่มีต่อการตัดสินใจของรัฐในการเปลี่ยนนโยบายและทิศทางการพัฒนานั้นไม่ชัดเจนจะมีก็กรณีกระชากลอยฟ้าขึ้นดอยหลวงที่เห็นได้ว่า งานวัฒนธรรมมีส่วนสำคัญในการสร้างพันธมิตรคนชั้นกลาง ผู้รักและหวงแหนธรรมชาติและต้องการสงวนไว้เพื่อการท่องเที่ยวพักผ่อน จนสามารถฝ่าวงล้อมทางเศรษฐกิจออกมาได้และโครงการยกเลิกไปในที่สุด

เหตุใดการนำเสนอประเด็นวัฒนธรรมในบางขบวนการเคลื่อนไหว จึงสามารถสร้างอำนาจนำได้ คือ สามารถฝ่าวงล้อมทางการพัฒนา/เศรษฐกิจ จนสามารถทำให้รัฐยกเลิกโครงการที่จะก่อผลกระทบ ในขณะที่บางขบวนการเคลื่อนไหวไม่สามารถทำได้ คำตอบต่อประเด็นนี้คือความซับซ้อนกันของเงื่อนไขหลายด้าน จนยากที่จะชี้ให้ชัดว่าเงื่อนไขใดต้องเกิดก่อน หรือเงื่อนไขใดเป็นเงื่อนไขชี้ขาด จากการศึกษาขบวนการเคลื่อนไหว 9 กรณี พบว่า การสร้างอำนาจนำของกลุ่มเคลื่อนไหวผ่านการต่อสู้ในมิติวัฒนธรรมสัมพันธ์กับเงื่อนไขที่เชื่อมโยงกัน 3 ประการคือ

1. ใช้ประเด็นที่เป็นที่สนใจของสาธารณะนำเสนอความคืบหน้าไปกับประเด็นวัฒนธรรม

กระบวนการนำเสนอที่เห็นได้ชัดเจนในเกือบทุกกรณีคือ การผนวกประเด็นที่เป็นที่สนใจของสาธารณะเข้าไปกับประเด็นวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือ กรณีบ่อน้ำบาดน้ำเสียคลองด่าน กรณีบ่อนอก และ กรณีกระแสไฟฟ้า

ในกรณีบ่อน้ำบาดน้ำเสียคลองด่าน ประเด็นที่กลุ่มเคลื่อนไหวหยิบยกมานำเสนอพร้อมๆ กับประเด็นวัฒนธรรมคือ เรื่อง การทุจริตของเจ้าหน้าที่ ความไม่ชอบมาพากลของการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งโครงการ การซื้อที่ดินในราคาสูงเกินจริง ในกรณีนี้ผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าทุจริตเป็นนักการเมืองฝ่ายตรงข้ามกับรัฐบาลในขณะนั้น (รัฐบาลทักษิณ) ทำให้ภาครัฐดำเนินการตรวจสอบทุจริตที่เกิดขึ้นอย่างเอาจริงเอาจังจนโครงการต้องยกเลิกไปและนำตัวผู้ทุจริตมาลงโทษในที่สุด

กรณีโรงไฟฟ้าบ่อนอก การนำประเด็นวัฒนธรรมผูกโยงเข้ากับประเด็นการท่องเที่ยว ในช่วงจังหวะที่พบปลาวาฬรูปดำที่ท้องทะเลซึ่งเป็นบริเวณที่จะได้รับผลกระทบจากการสร้างโรงไฟฟ้า นับเป็นการเชื่อมโยงที่สามารถสร้างความสนใจให้กับสาธารณะได้ในช่วงหนึ่ง กลุ่มพันธมิตรคนชั้นกลางที่ทำงานในสื่อต่างๆ ทั้งที่เป็นเรื่องสิ่งแวดล้อม และเว็บไซต์เกี่ยวกับการท่องเที่ยวต่างนำเรื่องนี้เผยแพร่ในสื่อของตนเองอย่างต่อเนื่อง

อีกกรณีที่คล้ายคลึงกันคือ เรื่องกระแสไฟฟ้าดอยหลวง การเชื่อมโยงระหว่างความเชื่อท้องถิ่น กับการท่องเที่ยว การรักษาทัศนียภาพแบบธรรมชาติ เพื่อการท่องเที่ยว กระบวนการนี้สร้างให้เกิดพันธมิตรคนชั้นกลางที่รวมกลุ่มกัน เพื่อต่อต้านการสร้างกระแสไฟฟ้าเป็นการเฉพาะ

2. ความสามารถในการช่วงชิงนำเสนอประเด็นวัฒนธรรมก่อนที่รัฐจะดำเนินการก่อสร้างโครงการ

ในกรณีที่กลุ่มเคลื่อนไหวเสนอประเด็นวัฒนธรรมในช่วงที่มีภารกิจสร้างไปแล้ว เช่น เชื้อนปากมูล และ ท่อก๊าซไทย-พม่า หรือมีการดำเนินการไปแล้ว เช่น กรณีบ่อน้ำหมากพ ประเด็นทางวัฒนธรรมที่สร้างและนำเสนอขึ้นมาทำได้เพียงการสร้างพันธมิตร (ชั่วคราว) ในการต่อสู้ พันธมิตรส่วนใหญ่เป็นนักวิชาการ

นักศึกษา มากกว่าเป็นสาธารณะชนทั่วไป แต่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงโครงการของรัฐที่ได้ทำไปแล้ว

กรณีโรงไฟฟ้าบ่อนอก ช่วงที่มีการนำเสนอประเด็นทางวัฒนธรรมคือ ช่วงที่ภาครัฐเริ่มเตรียมกำหนดพื้นที่ก่อสร้างและวางแนวไว้แล้ว การนำเสนอประเด็นวัฒนธรรมในช่วงนั้นไม่สามารถสร้างอำนาจนำได้ กระบวนการที่ได้ผลกว่าคือ การผนวกประเด็นวัฒนธรรมเข้ากับประเด็นที่เป็นที่สนใจของสาธารณะและของรัฐอยู่ก่อนแล้วคือ ผนวกเข้ากับประเด็นการอนุรักษ์ทรัพยากรเพื่อการท่องเที่ยว

อย่างไรก็ตาม หากโครงการของรัฐยังอยู่ในขั้นการสำรวจความเป็นไปได้ในเมืองต้น คือยังไม่มีก่อสร้างใดๆ การนำเสนอประเด็นวัฒนธรรมช่วงนี้ได้ผลมากที่สุด เช่น กรณีกระเช้าไฟฟ้าดอยหลวง เป็นต้น แต่ข้อจำกัดคือในหลายกรณีคนทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่อาจได้รับผลกระทบจะไม่มีโอกาสทราบข่าวคราวข้อมูลของโครงการในขั้นตอนนี้ ในกรณีของโครงการก่อสร้างกระเช้าไฟฟ้านี้ก็เช่นเดียวกับขบวนการเคลื่อนไหวอีกหลายขบวนการคือ มีความซับซ้อนของกระบวนการเคลื่อนไหว ทั้งกระบวนการสร้างประเด็นเคลื่อนไหว และ กระบวนการสร้างพันธมิตร ความเป็นไปได้ว่า ส่วนหนึ่งของความสำเร็จในการต่อต้านโครงการนี้เกิดจากการที่กลุ่มธุรกิจท่องเที่ยวในระดับท้องถิ่นเข้าร่วม เพราะเกรงว่าโครงการก่อสร้างจะส่งผลกระทบต่อธุรกิจที่ดำเนินการอยู่

3. ความสามารถในการใช้และสร้างสื่อที่มีประสิทธิภาพ

สื่อ เป็นพื้นที่สาธารณะที่มีประสิทธิภาพในการรองรับประเด็นเฉพาะ สำหรับคนชั้นกลาง และสามารถสร้างกระแสสาธารณะได้ นักพัฒนาหลายคนฝึกทักษะในการใช้เครื่องมือสื่อสารประเภทต่างๆ และผลิตสื่อ หรือร่วมกับองค์กรสื่อผลิตสื่อ นำเสนอเรื่องราวข่าวสารของกลุ่มเคลื่อนไหวในรูปแบบที่หลากหลาย การสร้างเว็บไซต์ เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนอันหนึ่งของการเผยแพร่ข่าวสารถึงสาธารณะได้อย่างรวดเร็ว ในช่วงไม่กี่ปีมานี้เราได้เห็นชาวบ้าน ผู้นำการเคลื่อนไหวทางจอโทรทัศน์ หน้าปกหนังสือ และ บนเสื่อยี่ด เป็นต้น

แต่การสร้างข่าว การเผยแพร่ข้อมูล และนิสัยการบริโภคข่าวในยุคสมัยนี้เป็นไปอย่างฉาบฉวย ข่าวคราวต่างๆ จึงไม่สามารถสร้างกระแสความสนใจ

ความตระหนกอย่างต่อเนืองยาวนานได้ แม้กระนั้นในหลายการเคลื่อนไหวการสร้างกระแสข่าวก็มีผลต่อการขยายวงพันธมิตร และแสดงให้เห็นว่าภาคีรัฐเห็นว่าการกระทำของรัฐเป็นที่จับตามองของสาธารณะ

บทสรุป

สนามวัฒนธรรม เป็นสนามหนึ่งในโครงสร้างอำนาจที่มีการแข่งขันแย่งชิงกันอย่างมาก ในช่วง พ.ศ. 2542 ถึง พ.ศ. 2546 ในด้านของรัฐและทุนคือ การผนวกสนามวัฒนธรรมเข้ากับสนามเศรษฐกิจ ส่วนในด้านของชุมชนซึ่งมีทุนทางวัฒนธรรมมีความรู้ และมีรหัสทางวัฒนธรรมที่ผ่านการสั่งสมมานาน สามารถใช้ทุนนี้ขยายสนามวัฒนธรรมของตนให้กว้างขวางออก โดยปรับตัววัฒนธรรมท้องถิ่นบางอย่างรวมถึงการสร้างอัตลักษณ์ที่ผสมผสานความเป็นของเก่าดั้งเดิมกับความทันสมัยและไม่หลงหลักปักฐานกับอัตลักษณ์ได้อย่างตายตัว

แม้สนามวัฒนธรรมจะมีลักษณะอิสระส่วนหนึ่ง (relative autonomy) คือสามารถตีบทอดได้เอง และไม่อยู่ใต้การครอบงำของสนามอื่นอย่างเบ็ดเสร็จ จึงสามารถช่วงชิงพื้นที่อำนาจได้บางส่วน แต่ไม่สามารถสร้างอำนาจนำภายใต้โครงสร้างอำนาจได้ ส่วนที่สนามวัฒนธรรมสามารถช่วงชิงได้คือการขยายฐานพันธมิตรด้วยการประสานประเด็นวัฒนธรรมเข้ากับประเด็นอื่นที่เป็นที่สนใจของสาธารณะ และมีฐานอื่นรองรับอยู่ก่อนแล้ว เช่น ประเด็นสิทธิมนุษยชนในกรณีท่อก๊าซไทย-พม่า, ประเด็นการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เพื่อการท่องเที่ยว กรณีโรงไฟฟ้าบ่อนอก และกระแสไฟฟ้าตอดยหลวง, ความงามและศิลปะไทย กรณี บ้าน 200 ปี ในชุมชนป้อมมหากาฬ, ความต่างทางศาสนากรณีท่อก๊าซไทย-มาเลย์ ประเด็นสิทธิพลเมืองสิทธิการได้รับข้อมูลข่าวสาร และสิทธิในการตรวจสอบการทำงานของภาครัฐที่เปิดโดยรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันในกรณีบ่อบำบัดน้ำเสียคลองด่าน เป็นต้น

การประสานประเด็นเหล่านี้ทำให้กลุ่มเคลื่อนไหว สามารถรุกเข้าไปในสนามอำนาจได้บางส่วน สิ่งที่เื้อ้อำนวยในการรุกรานนี้คือ การใช้สื่อในช่วงเวลาและรูปแบบที่เหมาะสม และที่สำคัญคือการที่กลุ่มเคลื่อนไหวในหลายขบวนการที่เป็นชาวบ้าน

กลุ่มรากหญ้าที่ได้รับผลกระทบโดยตรงจากการกระทำของรัฐ มีประสบการณ์ในการยืนหยัดต่อสู้ที่ยาวนาน มีการเรียนรู้ข้ามกลุ่ม และมีการรวมพลังในระหว่างขบวนการเคลื่อนไหวต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้พัฒนาขึ้นพร้อมกับอุดมการณ์และสำนักทางการเมืองของกลุ่มเคลื่อนไหว แต่ปัญหาที่ทำให้ชัยชนะอาจเป็นชัยชนะแบบชั่วคราว คือ ความฉาบฉวยของคนชั้นกลางอย่างนักวิชาการ นักพัฒนา และสื่อ ที่เป็นความหวังในการเป็นพันธมิตรกับกลุ่มเคลื่อนไหว กลับเป็นกลุ่มคนที่มีอุดมการณ์และสำนักทางการเมืองน้อยกว่ากลุ่มรากหญ้าเสียอีก

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กาญจนา แก้วเทพ และคณะ. 2549. **ปฐมบทแห่งองค์ความรู้เรื่องสื่อพื้นบ้าน สื่อสารสุข**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.).
- เกษม เพ็ญภินันท์. 2549. “สุพรรณแดนความรู้ เรื่องวัฒนธรรมบริโภค: ความเป็นปกติวิสัยของการบริโภควัฒนธรรมในชีวิตประจำวัน” บทความนำเสนอในการประชุมประจำปีทางมานุษยวิทยา ครั้งที่ 5 29-31 มีนาคม.
- ชยันต์ วรรณภู่ติ และคณะ. 2544. **องค์ความรู้เรื่องเขื่อนปากมูล**. คณะกรรมการฟื้นฟูวิถีชีวิตและระบบนิเวศเขื่อนปากมูล.
- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. 2538. **วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงสังคม**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ฉันทนา บรรพศิริโชติ. 2548. “พลังของคนชั้นกลางในการเปลี่ยนแปลง” บทความนำเสนอในการสัมมนาเรื่อง “คนชั้นกลาง”, จัดโดยคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กันยายน.
- ธเนศ วงศ์ยานนาวา. 2548. “วิถัจกรทฤษฎีและประวัติศาสตร์ของคนชั้นกลาง : จากการปฏิวัติฝรั่งเศสสู่พฤษภาทมิฬ” บทความนำเสนอในการสัมมนาเรื่อง “คนชั้นกลาง” จัดโดยคณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัย

ธรรมศาสตร์, กันยายน.

ธีรยุทธ บุญมี. 2546. “การประเมินภาพรวม เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง ไทย หลังวิกฤตเศรษฐกิจ”, บทความนำเสนอ ณ อนุสรณ์สถาน 14 ตุลาคม, 5 มกราคม.

นลินี ตันฐวนิตย์ และคณะ. 2545. “ประสบการณ์ต่อสู้ของชาวลุ่มน้ำมูล : กรณีศึกษา เชื้อนปากมูลและเชื้อราสีไสล” ใน ผาสุก พงษ์ไพจิตร และคณะ. *วิถีชีวิต วิธีสู้ ขบวนการภาคประชาชนร่วมสมัย*. เชียงใหม่ : ตริสวิน. หน้า 182-240.

ยุกติ มุกดาวิจิตร. 2549. *อ่านวัฒนธรรมชุมชน : วาทศิลป์และการเมืองของชาติพันธุ์พันธ์ แนววัฒนธรรมชุมชน*. สำนักพิมพ์ฟ้าเดียวกัน.

สมสุข หินวิมาน. 2549. “โฆษณาภัยวัฒนธรรมบริโภคร่วมสมัย : ไม่วิเคราะห์ไม่ได้แล้ว” ใน อนุโบล จันทรุ่งมณีกุล และคณะ. *เปิดประตูสู่การรู้เท่าทันสื่อ : แนวคิดทฤษฎีและประสบการณ์รู้เท่าทันสื่อเพื่อสุขภาพ*. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) : หน้า 115-168.

สุริชัย หวันแก้ว. 2546. *กระบวนการกลายเป็นคนชายขอบ*. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

สุริชัย หวันแก้ว. 2547. *การเผชิญโลกาภิวัตน์ทางวัฒนธรรม*.

ภาษาอังกฤษ

Bourdieu, Pierre. 1993. **The Field of Cultural Production**. in Randal Johnson, ed. New York: Columbia University Press.

Connors, Michale Kelly. “Ministering Culture: Hegemony and the Political of Culture and Identity in Thailand” in **Critical Asian Studies**. Forth Coming, Routledge.

Gramsci, Antonio. 1977. **Prison Notebooks : Selections**. trans. Quintin Hoare and Geoffrey N. Smith, New York: International Publisher.

- Mouffe, Chantal. 1988. “Hegemony and New Political Subjects : Toward a New Concept of Democracy” translated by Stanley Gray in Cary Nelson and Lawrence Grossberg, eds. **Marxism and the Interpretation of Culture. Macmillan Education.** : pp.89-104.
- Pieterse, Jan Nederveen. 2001. **Development Theory: Deconstruction / Reconstructions.** SAGE Publication.
- Swidler, Ann 1998. “Culture and Social Action” in Philip Smith, ed. **The New American Cultural Sociology** Cambridge University Press.
- Spivak, Gayatri Chakravarty. 1988. “Can the Subaltern Speak” in Cary Nelson and Lawrence Grossberg, eds. **Marxism and the Interpretation of Culture.** Macmillan Education. : pp.271-313.

